

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО**

Кафедра економіки та менеджменту

Гуль І.Г

**СУСПІЛЬНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ ТА ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ
СУСПІЛЬСТВА**

Лекція з навчальної дисципліни
«ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ»

Для студентів спеціальності 073 Менеджмент

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
на засіданні кафедри економіки
та менеджменту
«__» _____ 201__ р. протокол №__
Зав. каф. _____ Н.Ф. Павленчик

Тема 3. СУСПІЛЬНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ ТА ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

План

- 3.1. Суспільне виробництво та суспільний поділ праці як економічна основа ефективної організації виробництва
- 3.2. Форми організації суспільного виробництва та обміну
- 3.3. Товар та його властивості. Теорії вартості.
- 3.4. Економічна система суспільства: поняття, структура та основні риси
- 3.5. Типи економічних систем та їх характеристика

3.1. Суспільне виробництво та суспільний поділ праці як економічна основа ефективної організації виробництва

Суспільне виробництво являє собою процес відтворення різноманітних благ, яке включає в себе матеріальне і нематеріальне виробництво (рис. 3.1).

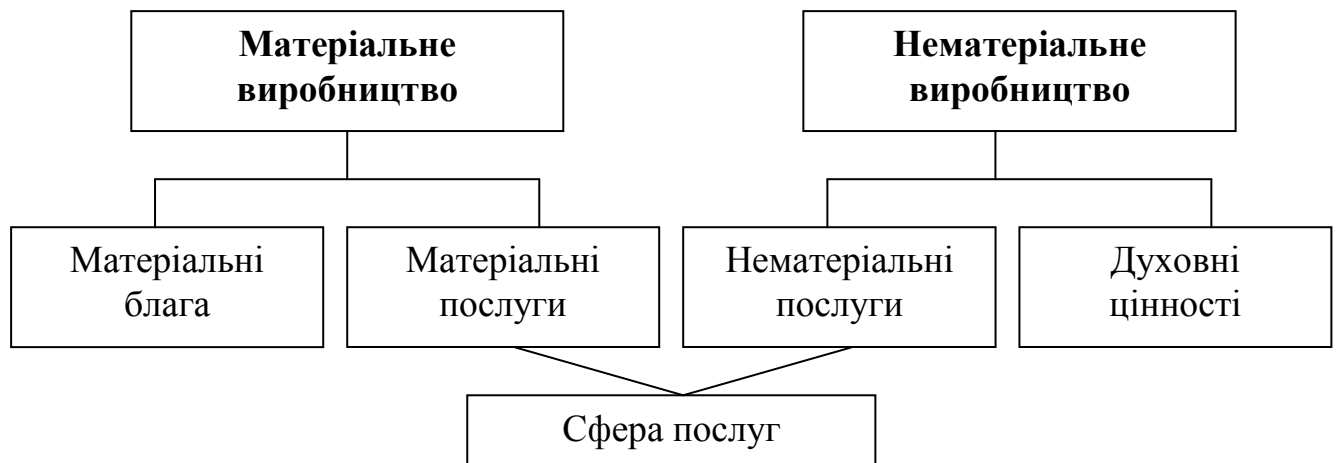

Рис. 3.1. Суспільне виробництво

Матеріальне виробництво є сферою суспільного виробництва, в якій виробляються: а) **матеріальні блага**: вугілля, цемент, метал, папір, будівлі, одяг, взуття, машини, обладнання, сільськогосподарська продукція, хімічні вироби, електроенергія, тепло, холод тощо; б) **матеріальні послуги**: вантажний транспорт, оптова торгівля, обслуговування і ремонт техніки, обладнання виробничого призначення тощо.

Нематеріальне виробництво — це сфера суспільного виробництва, в якій виробляються: а) **нематеріальні послуги**: роздрібна торгівля, громадське харчування, пасажирський транспорт та зв'язок (що обслуговує населення), побутове обслуговування, охорона здоров'я тощо; б) **духовні цінності**: освіта, культура, мистецтво тощо.

Виробництво матеріальних і нематеріальних послуг становить **сферу послуг**.

Взаємозв'язки й взаємозалежності людей у суспільному виробництві мають своєю економічною основою **суспільний поділ праці**.

Суспільний поділ праці - це відособлення різних видів економічної діяльності та їх стійке закріплення за окремими людьми та їх групами у вигляді спеціалізації.

Однак суспільний поділ праці не тільки роз'єднує людей як спеціалізованих виробників, але й об'єднує їх. **Кооперація праці** (від лат. *cooperatio* - співробітництво) - це форма організації праці і виробництва на окремому підприємстві, яка ґрунтується на спеціалізації працівників. **Виробнича кооперація** - це форма тривалих і стійких зв'язків між економічно самостійними підприємствами (фірмами), зайнятими спільним виготовленням певної продукції на основі спеціалізації їхнього виробництва.

Основні рівні суспільного поділу праці:

- **поділ праці на підприємствах.** Це спеціалізація цехів, відділів, дільниць, працівників;

- **поділ праці між підприємствами.** Це спеціалізація підприємств на виготовленні певної продукції, робіт, послуг (наприклад, швейна фабрика, молокозавод, транспортна чи будівельна організація тощо);

- **поділ праці між галузями.** Це виділення окремих галузей: добувні (вугільна, газова тощо), обробні (металургія, нафтопереробка, текстильна тощо), сільське господарство, торгівля та інші;

- **поділ праці між регіонами країни.** Це спеціалізація окремих територій на певному виробництві;

- *поділ праці між країнами (міжнародний поділ праці)*. Це спеціалізація цілих країн на певному виробництві.

Основні фактори розвитку суспільного поділу праці:

- *індивідуальні здібності людей;*
- *природно-кліматичні умови*. Наявність тих чи інших мінеральних багатств, особливості кліматичних умов, географічне розташування тощо;
- *традиції*. Майстерність у певному виді діяльності передається з покоління в покоління;
- *досвід*. У виборі професії та місця роботи люди часто орієнтуються на певні підприємства, розташовані поблизу їх місця проживання, або на доступну їм інформацію, поради.

Суспільний поділ праці доставляє людям і суспільству **велику економічну вигоду**, а саме:

- *сприяє більш раціональному використанню виробничих ресурсів;*
- *відкриває широкі можливості для механізації й автоматизації виробництва;*
- *сприяє значному підвищенню продуктивності праці.*

Разом з тим, суспільний поділ праці створює для суспільства і чималі **проблеми**, зокрема:

- *однобічний розвиток особистості людини;*
- *монотонність і непривабливість багатьох видів робіт;*
- *повна залежність виробників один від одного, яка зумовлює необхідність чіткого їх кооперування, налагодження безперервного обміну результатами діяльності.*

3.2. Форми організації суспільного виробництва та обміну

Історично товарному виробництву, або господарству, довгий час передувало нетоварне, або так зване натуральне, виробництво.

Натуральне виробництво - це така історично прадавня форма організації виробництва, за якої продукти створюються для задоволення власних потреб

виробника і прямо (без обміну) переходять у споживання. Це замкнуте самодостатнє господарство (сім'ї, роду, общини монастиря, поміщика), його визначальний принцип — самозабезпечення.

Основні риси натурального виробництва:

- ізольованість від світу;
- переважає ручна праця, примітивна технологія виробництва;
- визначальна роль природних ресурсів, передусім землі;
- обмежений універсалізм виробників та низька продуктивність праці;
- прямий (вольовий) розподіл ресурсів і продуктів;
- обмеженість і консерватизм потреб.

Товарне виробництво — це така форма організації виробництва, коли продукти виробляються не для власного споживання, а для обміну, на ринок. Продукт такого виробництва називають товаром (товарною продукцією).

Основні риси товарного виробництва:

- спеціалізація виробників яка сприяє удосконаленню техніки й технології виробництва, підвищенню продуктивності праці;
- визначальна роль належить техніці, технології та людському капіталу;
- ресурси й продукти розподіляються не прямо, а через обмін, який регулюється законами ринку;
- широка економічна свобода людей у виборі видів діяльності, ресурсів та продуктів;
- наявність чесної конкуренції на ринку та її загальна підтримка;
- вільне виникнення приватної власності.

Товарне виробництво пройшло тривалий шлях еволюційного розвитку, який налічує кілька тисячоліть. У його розвитку виділяються **два типи**: просте та розвинене товарне виробництво.

Просте товарне виробництво характеризується тим, що безпосереднім товаровиробником виступає сам власник засобів виробництва та члени його сім'ї, а тому таке виробництво невелике за розмірами і його кінцевою метою є задоволення особистих потреб виробника.

Розвинене (підприємницьке) товарне виробництво примітне застосуванням на постійній основі найманої праці, у тому числі й найманих управлінців, активним залученням позичкового і пайового капіталів, а також тим, що його метою є одержання достатнього прибутку.

Суспільне відтворення — це безперервно повторюваний процес суспільного виробництва, постійного відновлення його умов та результатів.

Суспільне відтворення обіймає **чотири фази: виробництво, розподіл, обмін та споживання.**

Обмін відіграє виключну роль у суспільному відтворенні (чи виробництві).

Таким чином, **товарний обмін** - це не такий собі простий акт переходу речі з рук в руки, а дійство, у якому обидві сторони як економічно самостійні суб'єкти мають дійти згоди (компромісу) щодо еквівалентного (рівного, справедливого) обміну продуктами праці.

Товарний обмін виконує важливу роль в економіці, а саме:

- забезпечує кооперацію виробників, а відтак, є умовою існування й поглиблення суспільного поділу праці;
- забезпечує економічних суб'єктів потрібними їм товарами й послугами;
- упорядковує взаємодію виробників і споживачів;
- оцінює створені продукти, визначає міру відповідності їх запитам споживачів.

Обмін товарами можливий у двох формах: **натуральній і грошовій.**

Натуральний (бартерний) обмін — це безпосередній обмін одного товару на інший (без участі грошей). Проста формула бартерного обміну: **T–T.**

Товарно-грошовий обмін— це обмін товарами, опосередкований грошима. Його формула: **T–Г-T.**

Гроші значно полегшили товарний обмін і тим самим стали могутнім фактором прискорення процесу суспільного поділу праці і спеціалізації, піднесення технічного прогресу і загалом економічного розвитку суспільства.

3.3. Товар та його властивості. Теорії вартості.

Товаром є всякий предмет обміну, або купівлі-продажу. Абсолютна більшість товарів, звичайно, є продуктами виробництва. Утім, за певних умов люди перетворюють у товар і дари природи, приміром, земельні ділянки, водоймища, а деінде і власну совість, честь, службове становище тощо.

Товар — це продукт праці або певне благо, що здатні задовольняти певні потреби людини і призначені для обміну (купівлі та продажу).

В економічній літературі країн з розвиненим ринком поняття «товар» має кілька визначень, зокрема

Товар (Commodity) — будь-який предмет комерції або торгівлі.

Економічний товар (Economic good) — все зовнішнє по відношенню до людини, що має властивості корисності, може бути присвоєним і є відносно дефіцитним. Економічні товари можуть бути матеріальними або нематеріальними. Отже, послуги вчителя або юриста цілком логічно розглядаються як економічний товар, як і книги, які вони використовують.

Вільний товар (Free good) — все зовнішнє по відношенню до людини або таке, що має властивості корисності, пропозиція якого є достатньою, оскільки його так багато, що потреба в ньому задовольняється без трудових зусиль. Свіже повітря, клімат, сонячне світло є вільними товарами.

Товар як такий має **дві економічні властивості**:

- 1) споживну вартість або корисність;
- 2) вартість або цінність.

Споживна вартість товару - це його здатність задовольняти певну людську потребу, бути корисним людині.

Але поняття споживної вартості і корисності можна вживати як синоніми лише з погляду процесу виробництва.

Корисність товару - це те задоволення, або відчуття насолоди (щастя), яке отримує людина від самого споживання товару чи послуги

Поняття споживної вартості і корисності принципово різняться. Споживна вартість — це властивість товару, закладена в нього виробником, а корисність - це суб'єктивне сприйняття її споживачем, Один і той же товар, маючи одну й ту ж споживну вартість, матиме для різних споживачів різну корисність.

Вартість товару - це здатність товару обмінюватися на інші товари у певних кількісних співвідношеннях, набувати грошової форми - ціни.

Цінність товару - це суб'єктивна оцінка товару споживачем на ринку за його корисністю.

Теорія трудової вартості стверджує, що вартість товару як основа ціни створюється виключно у виробництві, а в обміні люди обмінюються рівними вартостями (товар-гроші) і суть обміну власне й зводиться до того, аби продавці та покупці дійшли згоди між собою.

Теорія факторів (витрат) виробництва обґрунтовує реальний внесок у створення вартості товару трьох основних факторів виробництва - праці, капіталу та землі. Таким чином величина вартості товару визначається сукупними витратами цих факторів на його виробництво.

Теорія граничної корисності є по суті, альтернативою попереднім теоріям вартості. Вона відкинула взагалі значення факторів виробництва у формуванні цінності товару і визнає визначальну роль у цьому корисності, тобто суто суб'єктивної оцінки споживачем міри корисності конкретної одиниці товару.

Тривала дискусія науковців з цього питання була в основному завершена появою наприкінці XIX ст. **теорії ціни**. На основі досліджень закономірностей формування попиту та пропозиції, вивчення їх взаємодії у часі було доведено, що ціна товару формується водночас як на основі витрат виробництва, так і на основі граничної корисності товару, тобто у ній синтезуються ціна продавця й ціна покупця, «об'єктивність» (витрати виробництва) і суб'єктивність (корисність).

Отже, зауважимо собі, **ринкова ціна** - це не просто певна сума грошей за товар, а грошовий вираз вартості (точніше: цінності) товару.

3.4. Економічна система суспільства: поняття, структура та основні риси

Економіка будь-якої країни функціонує як багатовимірна система, що складається з великої кількості різних взаємопов'язаних та взаємозалежних компонентів, які розвиваються відповідно до спільних для всієї системи законів.

В економічній літературі існують різні підходи до визначення **економічної системи**, а саме:

- як сукупності відносин між людьми, що складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ;
- як сукупності людей, об'єднаних спільними економічними інтересами;
- як історично визначеного способу виробництва;
- як особливим чином упорядкованої системи зв'язків між виробниками та споживачами матеріальних і нематеріальних благ;
- як сукупності всіх економічних процесів, що функціонують у суспільстві на основі притаманних йому відносин власності та організаційно-правових норм тощо;
- як сукупність елементів, структури, функцій і механізмів організації і розвитку матеріального виробництва і розподілу та споживання його результатів.

Найзагальнішим є таке визначення економічної системи: **Економічна система суспільства** – це сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином впорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства.

Кожній економічній системі притаманні **певні властивості (рис): цілісність, упорядкованість (ієрархічність), стійкість, динамічність, інерційність, відтворюваність та загальна мета.**

Важливою характеристикою економічної системи є визначення її структурних елементів. Економічна система складається з трьох основних ланок: продуктивних сил, економічних відносин і механізму господарювання (рис. 3.2.).

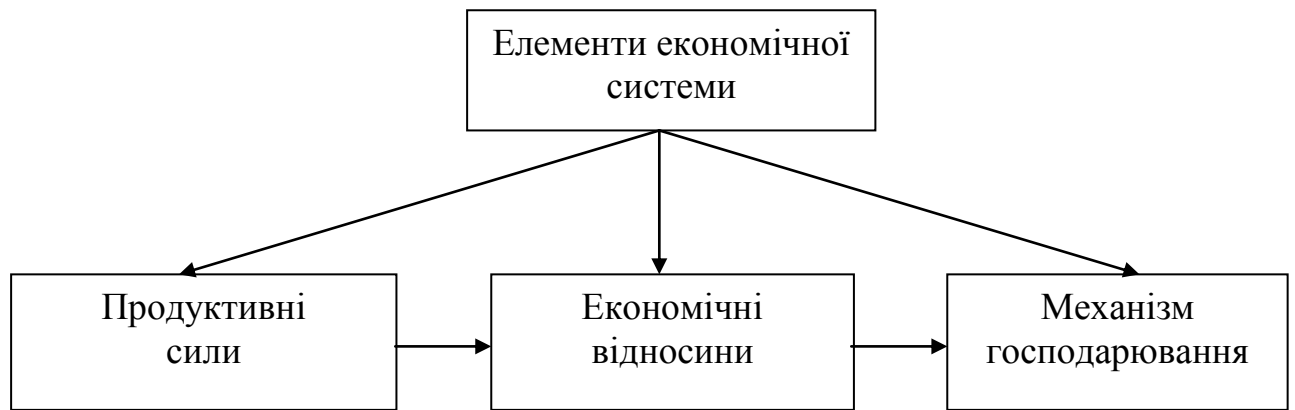

Рис. 3.2. Основні структурні елементи економічної системи

Продуктивні сили - це сукупність засобів виробництва, працівників з їхніми фізичними і розумовими здібностями, науки, технологій, інформації, методів організації та управління виробництвом, що забезпечують створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб людей.

Продуктивні сили є найважливішим показником і критерієм досягнутого нею рівня науково-технічного прогресу і продуктивності суспільної праці.

Економічні відносини - це відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних та нематеріальних благ.

Система економічних відносин складається з: *техніко-економічних, організаційно-економічних та соціально-економічних відносин.*

Техніко-економічні відносини - це відносини між людьми з приводу використання ними знарядь та предметів праці у процесі виробництва, за допомогою яких вони впливають на сили природи і створюють необхідні життєві блага.

Організаційно-економічні відносини - це відносини між людьми з приводу застосування способів і методів організації та управління суспільним виробництвом: відносини обміну діяльності між людьми, спеціалізація праці, кооперування, концентрація та комбінування виробництвом.

Соціально-економічні відносини - насамперед це відносини власності в економічному значення цього поняття.

Механізм господарювання є структурним елементом економічної системи, що складається із сукупності форм і методів регулювання економічних процесів та суспільних дій господарюючих суб'єктів на основі використання економічних законів, економічних важелів, правових норм та інституційних утворень.

Найважливіша функція господарського механізму - забезпечення динамічної рівноваги в суспільному виробництві й насамперед між виробництвом та споживанням, попитом і пропозицією.

3.5. Типи економічних систем та їх характеристика

Людству відомі різні економічні системи, які сформувалися в процесі тривалого історичного розвитку. Їх можна класифікувати за відповідними критеріями. Найпоширенішою в економічній науці є класифікація економічних систем за двома ознаками:

- за формою власності на засоби виробництва;
- за способом управління господарською діяльністю.

На основі цих ознак розрізняють такі типи економічних систем: *традиційну, ринкову, командну (адміністративну) та змішану.*

Традиційна економічна система властива слаборозвинутим країнам. Вона характеризується багатокладністю економіки, збереженням натурально-общинних форм господарювання, відсталою технікою, широким застосуванням ручної праці, нерозвиненою інфраструктурою, найпростішими формами організації праці і виробництва, бідністю населення. На соціально-економічні процеси значний вплив справляють освячені століттями традиції та звичаї, релігійні та культові цінності, кастовий і соціальний поділ населення. У сучасних умовах країни з традиційною економікою потерпають від засилля іноземного капіталу і надмірно активного перерозподілу національного доходу державою.

Ринкова економічна система (економіка капіталізму вільної конкуренції) характеризується пануванням приватної власності на інвестиційні ресурси, передбачає функціонування великої кількості діючих виробників і покупців

товарів, свободу вибору підприємницької діяльності, особисту свободу всіх економічних суб'єктів, однаковий доступ їх до ресурсів, науково-технічних досягнень, інформації. Всі макро- та мікроекономічні процеси (розподіл ресурсів, ціноутворення, створення доходів тощо) регулюються ринковим механізмом на основі вільної конкуренції. Втручання держави в економічні процеси виважене. Усі економічні рішення приймаються ринковими суб'єктами самостійно на свій страх і ризик.

Ринкова економіка вільної конкуренції проіснувала приблизно до першої третини ХХ ст.

Командна (адміністративна) економічна система базується на пануванні державної власності, одержавленні та монополізації народного господарства, централізованому директивному плануванні виробництва і розподілі ресурсів, не визнає реальних товарно-грошових відносин, конкуренції і вільного ціноутворення. Їй притаманні висока затратність виробництва, несприйнятливність до НТП, зрівняльний розподіл результатів виробництва, відсутність матеріальних стимулів до ефективної праці, хронічний дефіцит (особливо товарів народного споживання) тощо. Усе це ознаки недостатньої життєздатності командної системи, які закономірно призвели її до кризи, а потім і розпаду.

Командна економіка була панівною у колишньому Радянському Союзі та низці країн Східної Європи й Азії.

Змішана економічна система є адекватною формою функціонування сучасних розвинутих країн і характеризується такими рисами:

1) високим рівнем розвитку продуктивним сил і наявністю розвинутої інфраструктури суспільства;

2) різноманітністю (плюралізмом) форм власності й рівноправним функціонуванням різних господарюючих суб'єктів (приватних, колективних, корпоративних, державних);

3) поєднання ринкового механізму з державними методами регулювання економіки, які органічно переплітаються і доповнюють один одного;

4) орієнтацією на посилення соціальної спрямованості розвитку економіки. Збільшуються затрати на освіту, медичне обслуговування, створюються державні й приватні фонди соціального страхування та соціального забезпечення населення.

Разом з тим кожна країна відрізняється своєю історією, рівнем економічного розвитку, соціальними та національними особливостями. Тому для кожної економічної системи характерні свої національні моделі організації господарства. Так для командно-адміністративної системи характерними були радянська модель, китайська модель, польська модель та інші. Сучасній змішаній економіці також властиві різні моделі.

Розглянемо найбільш відомі національні моделі.

Американська модель побудована на засадах всестороннього заохочення підприємницької активності, збагачення найбільш активної частини населення. Малозабезпеченим верствам населення створюється достатній рівень життя за рахунок часткових пільг та соціальних допомог. Завдання досягнення соціальної рівності тут взагалі не ставиться. Ця модель основана на високому рівні продуктивності праці і масовій орієнтації на досягнення особистого успіху. В цілому для американської моделі характерне державне втручання, направлене на підтримку стабільної кон'юнктури і економічної рівноваги.

Соціальне ринкове господарство Німеччини характеризується створенням всім формам господарювання можливостей стійкого розвитку. При цьому особливою оцінкою держави користуються так звані «міттельштанд», тобто дрібні і середні підприємства, фермерські господарства. Держава активно впливає на ціни, мита, технічні норми, широко використовує ці та інші важелі і механізми для реалізації соціальної політики.

Шведська модель відрізняється сильною соціальною політикою, направленою на скорочення майнової нерівності за рахунок перерозподілу національного доходу на користь найменш забезпечених верств населення. Тут в руках держави знаходиться всього 4% основних фондів, зате доля державних розходів становить близько 70% від валового внутрішнього продукту, причому

більше половини від цих розходів направляється на соціальні потреби. Звичайно, це можливо лише в умовах високої норми оподаткування. При такій моделі функція виробництва лягає на приватні підприємства, які працюють в умовах конкурентної ринкової економіки, а функція забезпечення високого рівня життя (включаючи зайнятість, освіту, соціальне страхування) і деякі елементи інфраструктури (транспорт) - на державу.

Японська модель характеризується певним відставанням рівня життя (в тому числі рівня заробітної плати) від росту продуктивності праці. За рахунок цього досягається зниження собівартості продукції і різне підвищення її конкурентноздатності на світовому ринку. Перепоном для майнового розшарування не ставиться. Така модель можлива при виключно високому розвитку національної самосвідомості, пріоритеті інтересів нації над інтересами конкретної людини, готовності населення йти на певні матеріальні жертви ради процвітання країни. Ще одна особливість японської моделі зв'язана з активною роллю держави, направленої на створення такого господарського середовища, в якому перспективні галузі розвиваються найбільш динамічно.